

EL MUNICIPI DE BARCELONA
I LES PARRÒQUIES DEL SEU ENTORN
AL SEGLE XIV¹

PERE ORTI I GOST
Universitat de Girona

SUMARI

1. Introducció.- 2. La construcció historiogràfica.- 3. La base documental.- 4. L'exercici de la jurisdicció a la ciutat i a les parròquies del pla de Barcelona.

1. INTRODUCCIÓ

Hem de començar afirmant que la història medieval de les parròquies del pla de Barcelona i la seva relació amb el municipi de la ciutat comtal pateix d'una manca lamentable de treballs. En general, podem dir que l'estudi d'aquestes comunitats ha estat molt marginat per la nostra historiografia, si exceptuem dos períodes curts durant els quals es despertà un cert interès, encara que no tingueren la continuïtat suficient per permetre consolidar l'anàlisi d'aquests espais com un tema historiogràfic.

El primer d'aquests períodes cal situar-lo en l'erudició de finals del segle XIX i principis del segle XX, que s'aproxima a la història d'aquestes parròquies cercant, sobretot, els orígens de les esglésies parroquials i que no

¹Aquest treball es va presentar com a ponència al «V^e Congrés d'Història de Barcelona» (*Centenari de les agregacions municipals, 1897-1997*), celebrat a Barcelona l'any 1997.

«Anuario de Estudios Medievales», 31/1 (2001)

va més enllà de la recopilació de documents, de llur ordenació cronològica i, en el millor dels casos, de la seva publicació².

Aquest primer impuls no tingué continuïtat i cal esperar a la dècada de 1980 per trobar un interès renovat per la història de les comunitats del pla. Aquesta represa s'ha d'emmarcar en el desenvolupament general de la història local que acompanya la instauració dels ajuntaments democràtics, els quals donen un suport institucional als intents per recuperar la memòria col·lectiva de les municipalitats³. Però tampoc en aquest cas no hi ha hagut continuïtat, pel fet que el *boom* de la història local té un encaix difícil en la història de Barcelona. En primer lloc, perquè normalment s'ha considerat que fer història de Barcelona no és fer història local, ja que l'anàlisi de la història del "cap i casal" de Catalunya servia per construir un model que marcava l'evolució dels altres municipis de Catalunya. D'aquesta manera, es creia innecessari el suport municipal sobre unes investigacions que havien de funcionar per uns canals acadèmics i científics propis, especialment a través de la Universitat. En segon lloc, i en estreta relació amb l'anterior, perquè l'impuls que vinculava la història local als nous ajuntaments democràtics es traduïa —a Barcelona— en la recuperació de la memòria col·lectiva dels antics municipis que formaven l'actual ciutat. En aquest cas, el suport institucional no ha estat el mateix pel tipus de procés descentralitzador generat durant aquests anys i per la pròpia evolució recent de la ciutat, que ha desenvolupat iniciatives fortament integradores, com el projecte olímpic amb llurs rondes, que, per primer cop, abracen o lliguen el territori de la ciutat nascut de les agregacions dels últims anys del segle XIX.

²Vegeu, per exemple, Francisco de BOFARULL I SANS, *Orígenes del Pueblo de Sant Martín de Provençals*, «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», V (1896), pp. 201-253; Francesch CARRERAS Y CANDI, *Notas históricas de Sarrià*, Barcelona, 1897; IDEM, *La ciutat de Barcelona*, Barcelona, s.d.; Joan CLAPÉS I CORBERA, *Fulles històriques de Sant Andreu del Palomar*, Barcelona, 1930; Ferran de SAGARRA I DE SISCAR, *Sant Vicens de Sarrià*, Barcelona, 1921; Llorens SALLENTO GOTÉS, *Història documentada del poble i parròquia de Vallvidrera*, Barcelona, 1916.

³Vegeu, per exemple, els treballs de Joan J. BUSQUETA I RIU, *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu de Palomar als segles XIII-XIV*, Barcelona, 1991, o d'Imma NAVARRO MOLLEVÍ, *Masies de les Corts. Torres, masos i altres cases*, Barcelona, 1993; o iniciatives com els dos primers congressos d'història de Barcelona, celebrats els primers anys de la dècada de 1980, que precisament s'anomenaven congressos d'història del pla de Barcelona i no de la ciutat: *El Pla de Barcelona i la seva història: actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona*, celebrat a l'Institut Municipal d'Història, els dies 12 i 13 de novembre de 1982, Barcelona, 1984 i *Història urbana del Pla de Barcelona: actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona*, celebrat a l'Institut Municipal d'Història els dies 6 i 7 de desembre de 1985, Barcelona, 1989; o com l'edició de la revista «Finestrelles» en l'àmbit de la difusió dels treballs d'història local.

Per tant, el nostre desconeixement sobre la història del pla de Barcelona parteix, en primer lloc, del fet que les parròquies/municipis d'aquest territori no s'han consolidat mai com un centre d'interès per als historiadors. Malauradament, tampoc no ho han estat indirectament, ja que l'anàlisi d'altres institucions de la ciutat podia haver aportat dades al nostre coneixement sobre aquesta realitat. Així, tampoc el municipi de Barcelona, com a institució, no ha estat objecte historiogràfic en època recent, a excepció dels treballs del Prof. Font Rius dedicats als seus orígens⁴. I menys encara s'han estudiat a fons altres institucions cabdals per entendre la Barcelona medieval, com és el cas dels oficials reials de la ciutat, el batlle i el veguer⁵, o d'algunes institucions eclesiàstiques tan importants com el bisbe i especialment el capítol de la catedral⁶.

Aquest marc permet entendre que alguns tòpics s'hagin anat repetint o a vegades reformulant sense ser revisats. Un d'aquests tòpics, molt relacionat amb la imatge que es té de la vertebració política del pla de Barcelona en època medieval, és el que estableix que, des del final del segle XIII i el començament del segle XIV, existien dos termes de la ciutat de Barcelona: d'una banda, un terme ampli, on el municipi exercia un poder jurisdiccional poc precís, però que incloïa la jurisdicció criminal, que coincidí amb la plana formada per les desembocadures del Besòs i del Llobregat, i agrupava les localitats de Castelldefels, Gavà, Viladecans, Sant Climent de Llobregat, el Prat de Llobregat, Sant Boi de Llobregat, Santa Coloma de Cervelló, Sant Vicenç dels Horts, Molins de Rei, Sant Feliu de

⁴Josep Maria FONT RIUS, *Orígenes del régimen municipal en Cataluña*, «Anuario de Historia del Derecho Español», 16 (1945), pp. 389-529 i 17 (1946), pp. 229-585; *Jaume I i la municipalitat de Barcelona*, Barcelona, 1977; *Valencia y Barcelona en los orígenes de su régimen municipal*, «Estudios jurídicos en homenaje al Profesor Santa Cruz Tejeiro», València, 1974, pp. 291-315.

⁵A excepció dels recents treballs de Flocel SABATÉ sobre el veguer: *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona, 1997; *El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1993 [Tesi doctoral inèdita, Barcelona, 1993].

⁶Només alguns monestirs urbans han tingut més sort, com el de Sant Pere de les Puel·les (Montserrat CABRÉ I PAIRET, *El monacat femení a la Barcelona de l'AEM: Sant Pere de les Puel·les, segle X-XI*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1985 [Memòria de Llicenciatura inèdita, Barcelona, 1985] i Linda A. MCMILLIN, *Cloister and Society in Thirteenth-Century Barcelona: The Women of Sant Pere de les Puel·les*, Los Angeles, University of California, 1990 [Ph.D. Dissertation, 1990] o el dels monestirs de Santa Anna i Santa Eulàlia del Camp (Nikolas JASPERT, *Stift und Stadt: das Heiliggrabpriorat von Santa Anna und das Regularkanonikerstift Santa Eulalia del Camp im mittelalterlichen Barcelona (1145-1423)*, Berlin, 1996).

Llobregat, Sant Just Desvern, Sant Joan Despí, Esplugues de Llobregat, Cornellà de Llobregat, l'Hospitalet de Llobregat, Sants, les Corts de Sarrià, Sarrià, Vallvidrera, Sant Gervasi de Cassoles, Sant Genís d'Agudells, Horta, Gràcia, Sant Martí de Provençals, Sant Andreu de Palomar, Sant Adrià de Besòs, Santa Coloma de Gramenet, Badalona, Tiana i Montgat; i, d'una altra, un terme més reduït, l'anomenat *hort i vinyet*, que englobava les parròquies de Sants, Sarrià i Sant Martí de Provençals, on la jurisdicció del Consell de Cent, tant civil com criminal, era plena.

La nostra intenció en aquest article és intentar demostrar, d'una banda, que aquest segon terme, *l'hort i vinyet*, no existia i, d'una altra, que difícilment podem considerar el primer com a municipal. A partir de la crítica a les interpretacions que s'han fet fins ara, ens apareixerà una imatge diferent de l'articulació política i territorial del pla de Barcelona: una nova imatge que planteja més interrogants que respostes i que esperem que animi els investigadors a centrar el seu interès en l'anàlisi de les comunitats que s'agrupaven al voltant de les esglésies parroquials del pla de Barcelona.

2. LA CONSTRUCCIÓ HISTORIOGRÀFICA

La formulació d'aquests tòpics historiogràfics neix entre el final del segle passat i els primers anys d'aquesta centúria de la mà de Maluquer Viladot, de Brocà i de Carreras Candi, tal com reconeix un d'aquests tres autors⁷. És del treball d'aquests investigadors que sorgeix la demarcació de dos espais sobre els quals el municipi de Barcelona exercia jurisdicció i que es reuneix un conjunt documental a partir del qual es basaran tots els historiadors posteriors, per bé que, com veurem després, llurs interpretacions no coincidiran exactament.

⁷Guillermo M. de BROCÀ, *Historia del Derecho de Cataluña, especialmente del Civil, y Exposición de las Instituciones del Derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la Jurisprudencia*, Barcelona, 1918, pp. 294-300; Juan MALUQUER VILADOT, *Derecho civil especial de Barcelona y su término Barcelona*, 1889, pp. 17-32; F. CARRERAS Y CANDI, *La ciutat de Barcelona*, pp. 8-9, 287-293 i 331-336. És Brocà qui, en tractar del *Recognoverunt procures*, reconeix que aquesta formulació és un plantejament nou quan afirma que los "tratadistas catalanes le asignan el carácter de exclusivo de los ciudadanos de Barcelona, o sea de los habitantes del recinto amurallado de la ciudad y en los suburbios que de la misma ciudad formaban parte", *Historia del Derecho de Cataluña*, p. 302.

Ara bé, els motius que empenyen Brocà i Maluquer Viladot, d'una banda, i Carreras Candi, d'una altra, a plantejar aquestes qüestions són molt diferents. Els primers eren dos juristes que s'aproximen a aquesta problemàtica per respondre a una pregunta formulada explícitament per Brocà: “¿a qué área se extendía el derecho civil de Barcelona al sancionarse en esta época las ‘costumbres’ y concederse los privilegios de que luego se hablará? ¿Cuál era el territorio en que los privilegios y costumbres de carácter civil eran aplicables?”⁸ Aquesta pregunta es plantejava en el marc de la vigència del dret civil català, malgrat la publicació del codi civil espanyol, que reconeixia un dret civil específic per a Barcelona que arrencava del *Recognoverunt procures*. D'aquesta manera, davant les modificacions dels termes municipals durant el segle XIX necessitaven saber sobre quin espai es podia aplicar el dret civil barceloní. Per tant, fou una aproximació que partia d'una necessitat jurídica real, com ens explica el mateix Maluquer Viladot⁹.

Les interpretacions d'aquests dos juristes són contràries: així, mentre que Juan Maluquer Viladot defensava que el terme ampli corresponia al terme medieval del municipi de Barcelona, Brocà defensava la idea que aquest era tan sols un espai jurisdiccional, perquè el terme medieval de la ciutat era el més petit, seguint les argumentacions de Carreras Candi formulades quasi coetàniament. Ara bé, en aproximar-se al discurs de Brocà, cal tenir en compte que el seu objectiu és demostrar l'error de Maluquer Viladot —o sigui, que el terme ampli no era un terme municipal— i, en canvi, no es compten entre les seves preocupacions establir quin paper exercia el municipi sobre l'espai jurisdiccional ni determinar si el terme municipal era de fet el veritable terme medieval, perquè la Barcelona de principis del segle XX ja era la Barcelona del terme reduït, a excepció de Sarrià. Cal tenir presents els

⁸G.M. de BROCÀ, *Historia del Derecho de Cataluña*, p. 294; una pregunta semblant es planteja Maluquer Viladot: “veamos quiénes eran y son por tanto hoy los que disfrutan de él (del Recognoverunt procures) ya que hoy no son ciudadanos de Barcelona más que los que residen en ella el tiempo que previenen las leyes generales de la nación acerca la vecindad y la residencia”, J. MALUQUER, *Derecho civil especial de Barcelona*, p. 19.

⁹“Desenpeñando interinamente el juzgado de I.ª instancia del antiguo distrito del Pino en esta ciudad, tuve que fallar un pleito en el que los hermanos Pujol discutían acerca de si Badalona gozaba de los privilegios de Barcelona. Obraba el pleito en la escribanía de D. Ramón Vidal y Ayala 2.ª de la audiencia de esta ciudad, presidida por el digno magistrado D. Melchor Estéban Cabezon, al confirmar en 31 de mayo de 1882 mi sentencia de I.ª instancia, declaró que Badalona goza de los privilegios de Barcelona por estar enclavada dentro su antiguo término municipal.- Véase esta sentencia en el apéndice, documento n.º 9”, J. MALUQUER, *Derecho civil especial de Barcelona*, p. 26.

objectius de Brocà per entendre que les interpretacions correctes dels documents no es corresponen després amb algunes afirmacions desafortunades.

Com acabem de dir, l'aproximació de Carreras Candi és molt diferent, atès que ell és el primer investigador que intenta fer una història de Barcelona que reuneixi també els municipis agregats. Per tant, necessita justificar un espai històric que inclogui aquests territoris. Aquesta justificació té una base geogràfica, la plana situada entre el Besòs i el Llobregat, i una històrica, el terme *jurisdiccional* d'època comtal, que coincidiria amb la Barcelona de les agregacions, més Sarrià i l'Hospitalet¹⁰. Malgrat que aquest és l'àmbit d'anàlisi en tot el seu treball, Carreras Candi creia que el terme jurisdiccional s'engrandí durant el segle XIII i va passar a ser el terme ampli que estem analitzant, al mateix temps que es creava un espai més petit, *l'hort i vinyet*, on "los Consellers hi tenían atribuciones más amplas y los seus habitants gaudían de mayores franquises"¹¹. A més, l'exemple medieval no tan sols li permetia justificar l'espai històric que volia analitzar, sinó que també li servia per mostrar un model d'organització territorial del pla de Barcelona que s'ajustava al seu: una ciutat que indefugiblement creixia i havia de créixer per esdevenir una gran metròpolis, però que ho havia de fer respectant la personalitat dels antics nuclis, tot mantenint un cert grau de descentralització per tal d'evitar d'aquesta manera els defectes provocats per les agregacions de finals del segle XIX¹².

Per tant, és bàsicament a partir dels treballs de Carreras Candi i de Brocà que sorgeix la idea d'un espai jurisdiccional ampli i d'un terme municipal restringit. Aquesta argumentació i la base documental que la sustenta ha estat mantinguda pels historiadors posteriors sense ser revisada, encara que, com veurem, aquests no interpretin els documents de la mateixa manera¹³. Fins i tot, la idea de Carreras Candi de presentar l'exemple

¹⁰F. CARRERAS Y CANDI, *La ciutat de Barcelona*, pp. 8-9 i 287-293. Vegeu també el plànol entre les pp. 296 i 297.

¹¹*Ibidem*, pp. 331-333.

¹²*Ibidem*, pp. 1064-1065.

¹³Feliu DURAN I CANYAMERES, *Extensió territorial del dret barceloní*, «Conferències sobre Varietats Comarcals del Dret Civil Català», Barcelona, 1934, pp. 9-40; Pedro J. BASSEGODA MUSTÉ, *Huerto y viñedo de Barcelona (la guerra de los laudemios)*, Barcelona, 1971; Jaume SOBREQÜÉS i Sebastià RIERA, *Els orígens medievals del territori de Barcelona*, «L'Avenç», 88 (desembre 1985), pp. 11-13; J.J. BUSQUETA, *Una vila del territori de Barcelona*, pp. 27-33; F.

medieval com a precedent d'un nou model d'articulació política del pla de Barcelona és present en les motivacions del treball de Sobrequès-Riera, que apareix en el marc de les discussions polítiques sobre l'àrea metropolitana de Barcelona. L'acceptació d'aquest marc polític sense una revisió prèvia per part de Busqueta pot semblar més incomprensible, ja que el seu objectiu era fer una monografia sobre una de les parròquies del pla de Barcelona: Sant Andreu del Palomar. Potser això es pot explicar per l'ús d'una metodologia que privilegiava una història rural basada en l'anàlisi econòmica i social a través de l'estudi de documentació notarial, que en certa manera rebutjava la història institucional. A més, la idea d'una ciutat que governava el territori rural de llur entorn li permetia incorporar la ciutat de Barcelona al model d'evolució de les ciutats italianes. En canvi, Flocel Sabaté, que s'aproxima a aquesta problemàtica des de l'anàlisi d'una de les institucions cabdals per entendre les relacions jurisdiccionals del territori de Barcelona—el veguer—, interpreta d'una altra manera, com veurem després, el paper exercit per la ciutat sobre aquest espai jurisdiccional, encara que segueix mantenint *l'hort i vinyet* com un espai pertanyent al terme de la ciutat.

3. LA BASE DOCUMENTAL

Segons aquesta tradició historiogràfica, la primera formulació del terme ampli de Barcelona es troba en l'usatge *Item statuerunt* que, fins els treballs de Bastardes, es creia una interpolació del segle XIII, però que sembla formar part de la primera compilació de mitjan segle XII¹⁴. Ara bé, el que aquest usatge regulava era que el comte de Barcelona assumia la pau en aquest territori, un fet que cal emmarcar en el procés general d'assumpció per part

SABATÉ, *El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 2511-2517 [Tesi doctoral inèdita, 1993]; IDEM, *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona, 1997, pp. 456-457; VÍCTOR HURTADO, JESÚS MESTRE i TONI MISERACHS, *Atlas d'història de Catalunya*, Barcelona, 1995, pp. 120-121.

¹⁴“Item statuerunt ut omnes homines, nobiles et ignobiles, quamvis graves sint inimicu, omni temore sint securi per omnes dies et noctes, et habeant sinceram treguam et veram pacem, a monte Cati usque ad castrum Felix et a collo de Finestrellis usque ad collum de ipsa Gavarra, et a collo de ipsa Erola et de valle Vittraria usque infra mare .XII. leguas. Et si aliquis hic preceptum trancenderit in aliquo, malum et deshonorem quod fecerit emendet in duplo, et pro violatione banni componat ad principem .C. uncias auri”, Joan BASTARDAS, *Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII*, Barcelona, 1984, pp. 92-95.

dels comtes de la pau i treva de Déu, especialment durant la segona meitat del segle XII, com han mostrat clarament els treballs de Bisson¹⁵. Era un intent de crear un espai propi de la monarquia, el de la jurisdicció vinculada a la pau, exercida per un oficial refundat, el veguer, i amb l'objectiu últim d'estendre'l posteriorment a tot el territori català. Com és conegut, fou un projecte polític que tingué un èxit relatiu: mentre que aconseguí crear un espai jurisdiccional exercit pel veguer sobre els territoris controlats per la monarquia i per les institucions eclesiàstiques, fracassà en l'intent d'estendre'l a les terres nobiliàries. El manteniment durant els segles XIII i XIV dels límits de la jurisdicció reial en els termes expressats en l'usatge *Item statuerunt* és un reflex del fracàs relatiu d'aquest projecte, ja que, si hagués triomfat, els termes de la jurisdicció reial haurien estat els de tota la vegueria de Barcelona i no únicament els de la seva part central¹⁶. Per tant, el territori delimitat per l'usatge esmentat acabaria sent l'espai on el rei, a través del seu veguer, exercia la jurisdicció criminal; per tant, era el veguer, un oficial *reial* i no *municipal*, el que en principi practicava aquesta jurisdicció dins el terme expressat en l'usatge.

Posteriorment, aquest mateix territori apareix en un privilegi concedit a Barcelona per Jaume II i l'infant Alfons el 1319/20. El que regula aquest privilegi reial no és la possessió per part de la ciutat de Barcelona de la jurisdicció criminal sobre l'esmentat terme, sinó la facultat dels consellers de fer ordinacions en matèria de jurisdicció criminal, l'exercici de la qual seguia estant en mans del rei i del veguer de Barcelona, com a oficial reial¹⁷. És

¹⁵Tomas N. BISSON, *La pau organitzada a la França meridional i a Catalunya (vers 1140-vers 1233)*, «L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis (1140-1225)», Vic, 1997, pp. 101-128.

¹⁶Com afirma Flocel Sabaté, els espais de la vegueria que queden fora del territori delimitat a l'usatge eren controlats per les forces baronials: F. SABATÉ, *El veguer a Catalunya*, pp. 2511-2517.

¹⁷«[...] declaramus ac per nos et nostro ex certa sciencia et deliberato concilio concedimus vobis ... quod ad fidelitatem et utilitatem nostram et rei publice et ad bonum et tranquillum statum ipsius civitatis possitis et possint consilarii venturi et proceres civitati predictae perpetuo facere et ordinare in dicta civitate et in dictis terminis superius nominatis banna et ordinaciones cum penis pecuniariis et corporalibus veluti membrorum mutilacione et morte sive supplicio ultimo et aliis prout vobis vel eis fore indebitur faciendum, statuentes et mandantes quod vicarii et baiuli Barchinone et eorum loca tenentes, presentes et qui pro tempore fuerint ordinationes omnes et singulas per nos factas et alias quascunque per vos et alios consiliarios et proceres Barchinone edite et ordinate fuerint preconizari et observari faciant per quoscunque inconcusse sine aliquo contradicte [...]». J. MALUQUER, *Derecho civil especial de Barcelona*, p. 169. Brocà feia la mateixa interpretació d'aquest document (*Historia del Derecho de Cataluña*, pp. 295-296), encara que posteriorment afirmava que «el del privilegio de 1319 (era) el término jurisdiccional de

aquest el sentit que hem de donar a l'espai jurisdiccional definit a l'usatge *Item statuerunt* i mantingut al privilegi de 1319: és l'espai de la vegueria de Barcelona on el rei, a través del seu veguer, exercia realment les seves funcions jurisdiccionals i on el municipi de Barcelona podia intervenir a través de la seva capacitat de fer ordinacions. Aquesta competència podia ser important, tot i que no era exclusiva —el rei, les Corts i el mateix veguer seguien mantenint les seves capacitats normatives—, però aquesta importància només podrà ser valorada amb exactitud el dia que s'estudiïn les ordinacions municipals, una de les sèries més completes conservades a l'Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona¹⁸.

Per definir *l'hort i vinyet* s'utilitzen dos documents que identifiquen un espai on els ciutadans de Barcelona tenien un estatut especial. En primer lloc, un dels capítols del *Recognoverunt procures* (1284), on es reconeixia que els ciutadans de Barcelona no havien de pagar delmes ni primícies sobre els fruits de les vinyes, oliveres i altres arbres¹⁹. En segon lloc —i aquesta és la referència que es considera més explícita—, la sentència arbitral sobre els llüïsmes (1310). En aquest cas creiem que s'ha fet una interpretació errònia del text. En efecte, una lectura atenta de la sentència pot fer veure que aquesta només distingeix dos espais diferents: la ciutat i els seus suburbis més pròxims, d'una banda, i les parròquies del voltant de Barcelona, d'una altra. En canvi, l'expressió *hort i vinyet* que apareix al text cal interpretar-la literalment: la sentència parla dels horts i vinyets de Barcelona i dels horts i vinyets de les parròquies, no d'un terme anomenat *hort i vinyet* que incloïa les parròquies esmentades²⁰. Per tant, en ambdós casos no s'establia un estatut

Barcelona; aquel en que la ciudad y, en su nombre los Consellers, tenía el mero y mixto imperio" (*Ibidem*, p. 297).

¹⁸Concretament a les sèries dels Llibres del Consell (*AHCB*, Consell de Cent, I) i dels registres d'ordinacions (*AHCB*, Consell de Cent, IV i V); per a la primera meitat del segle XIV, vegeu: Francisca ROCA SOLÀ, *La regulación de la vida ciudadana por el municipio de Barcelona (1300-1350)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1975 [Tesi doctoral inèdita, Barcelona, 1975].

¹⁹"Item, quod cives Barchinone non dent decimis et primicias de olivis nec de fructibus aliquarum arborum nec etiam primicias de fructibus vinearum a colle de Codinis usque ad riariam de Orta et a podio de Aquilario et a colle Cerola usque ad mare. Item, non detur de fabbis et ciceribus nec de aliis leguminibus que seminantur in vineis Barchinone aliqua decima vel primicia", Antonio María ARAGÓ i Mercedes COSTA, *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, Barcelona, 1971, doc. 22, p. 10.

²⁰"Ortos autem et vinetum extendi declaramus quantum protenduntur limites ecclesiarum parrochialium dictae civitatis et eius suburbii et parrochiae Sancti Martini de Proensals et parrochiae de Sarriano et parrochie de Sans et non ultra. De aliis vero ortis et vineto qui et quod infra limites dictarum ecclesiarum parrochialium minime includuntur [...]", P.J. BASSEGODA,

especial per a unes determinades parròquies sinó per a les propietats dels ciutadans de Barcelona que es trobaven en aquest territori i en cap cas es delimitava un terme sobre el qual la ciutat exercia cap dret. Deduir a partir d'aquí que la ciutat exercitava una plena jurisdicció sobre aquest territori és difícilment admissible.

Un altre document, incorporat per Carreras Candi, que defineix aquest espai, és un ban municipal de l'any 1304, que apareix en el marc de les lluites del municipi amb les institucions eclesiàstiques, pel qual es prohibia l'entrada i la caça a peu o a cavall en vinyes, horts o qualsevol altre camp de conreu²¹. En aquest cas, el mateix Carreras Candi reconegué posteriorment que el ban fou prohibit pel rei i el seu veguer, però, encara que no hagués estat així, hauria estat una acció que queda dins els marges del privilegi de 1319, que permetia al municipi legislar sobre el territori i no l'exercici d'altres esferes de la jurisdicció.

A més, la formulació que la ciutat podia practicar la jurisdicció sobre un terme parteix de la idea preconcebuda —i, per tant, no demostrada— que el municipi de Barcelona exercia la jurisdicció dins la pròpia ciutat; però això no va ser així almenys fins el 1339. Vegem, doncs, com i per qui era exercida la jurisdicció tant a la ciutat com a les parròquies del pla de Barcelona.

4. L'EXERCICI DE LA JURISDICCIO A LA CIUTAT I A LES PARRÒQUIES DEL PLA DE BARCELONA

Ja hem assenyalat que el municipi de Barcelona, com a institució, també és orfe d'investigacions de relleu, a excepció dels seus inicis. Això ha fet que sovint se li assignin unes funcions i una autonomia des del seu origen, prenent com a referència qualsevol dada, en el període cronològic que sigui, com una demostració que aquella funció o aquell grau d'autonomia era exercida, des de bon començament, pel municipi. D'aquesta manera, s'oblida sovint que el municipi neix quasi com un apèndix de l'administració reial de

Huerto y viñedo de Barcelona, pp. 55-56; cal assenyalar que ni Brocà ni Maluquer Viladot ni Carreras Candi interpreten la sentència d'aquesta manera.

²¹F. CARRERAS Y CANDI, *La ciutat de Barcelona*, p. 334.

la ciutat i que el desenvolupament de la institució municipal fou un procés llarg i pacífic que, a principis del segle XIV, estava encara a les beceroles²².

Les capacitats jurisdiccionals del municipi participen plenament d'aquesta lenta i progressiva dinàmica. Fins el 1339 el municipi no tenia cap tipus de jurisdicció sobre la ciutat, ja que aquesta era exercida exclusivament pel batlle i el veguer —recordem-ho altre cop—, dos oficials reials. Com hem dit, l'única actuació de tipus jurisdiccional que el municipi realitzava era la possibilitat de fer ordinacions a Barcelona. L'any 1339, la municipalització del mostassaf suposà el primer cas en què fou transferida a la universitat una parcel·la de poder jurisdiccional²³. Molt possiblement, quan s'analitzaran de manera sistemàtica els privilegis de la ciutat de Barcelona trobarem, a partir d'aquell moment, altres transferències de poder jurisdiccional cap a l'administració municipal, encara que aquest procés no va acabar mai amb la desaparició de l'administració reial ni amb el traspàs absolut de les competències jurisdiccionals cap al municipi.

Per tant, dins la mateixa ciutat de Barcelona, el municipi no exercia la jurisdicció —tant civil com criminal— sinó que aquesta era una de les tasques principals del batlle i el veguer reials. Ja hem vist també com era el veguer el que exercia la jurisdicció reial en el teòric terme ampli de Barcelona, o sigui, dins l'espai delimitat a l'usatge *Item statuerunt*.

Ens resta tan sols examinar per qui era exercida la jurisdicció civil a les parròquies del pla de Barcelona. En aquest cas, la parròquia de Sant Vicenç de Sarrià se'ns presenta com un magnífic exemple, tant per la documentació conservada com pel fet de ser una de les teòricament incloses a *l'hort i vinyet* i, per tant, sobre les que suposadament el Consell de Cent exercia plenes competències jurisdiccionals.

Recordem que la parròquia de Sant Vicenç de Sarrià passà del capítol de Barcelona al monestir de Pedralbes el 1334 i és precisament a través d'un capbreu de les rendes i drets del monestir de Pedralbes de l'any 1428 que podem veure clarament delimitades les competències plenes que, en matèria

²²Vegeu, per exemple, el lent desenvolupament de les prerrogatives fiscals del municipi fins a desembocar en un sistema fiscal plenament municipal: P. ORTÍ, *La construcció del sistema fiscal municipal a Barcelona, segles XIII-XIV*, «Barcelona. Quaderns d'història», 2/3 (1996), pp. 17-34.

²³A.M. ARAGÓ i M. COSTA, *Privilegios reales concedidos*, doc. 147, pp. 77-80.

de jurisdicció civil, tenia aquest monestir com a senyor feudal de Sarrià²⁴. És interessant destacar que, des de l'inici de la part del capbreu dedicada a Sarrià, es defineix la senyoria de Pedralbes sobre tots els habitants de la parròquia independentment del fet que posseïssin o no terres i béns del monestir²⁵. Una senyoria que es manifesta en l'acte d'homenatge que tots els habitants de Sarrià havien de fer en l'elecció d'una nova abadessa i en la presència de tots els vilatans en el seu enterrament²⁶. Però el capbreu no es queda aquí i ens descriu també en què consistia l'exercici de la jurisdicció civil amb una definició digna d'un diccionari d'història medieval:

E més encara ha lo dit monestir e axí ne és en possessió, jurisdicció civil en tots los hòmens propis e en los habitants en la dita vila ab facultat de pendre e fer metra en la tavega e ponir aquells; tenir e posar batle e saig en la dita vila per regir e exercir la dita jurisdicció; tenir aquí libre de Cort en poder del vicari; posar penes, bans e fer manaments penals e exequir aquells; fer crides, ordinacions e altres actes pertanyents a exercici de jurisdicció civil; posar corredor e capità del Sagramental e gordians en la dita vila e parròquia; pendra e ponir juradors de Déu e de la sua beneyta Mare, trenchar taulers de jugadors e punir aquells. E més per lo dit monestir o son procurador, regonèxer pesos e mesures e ponir falses pesades, si trobades seran en la dita vila, de la qual ponició deu respondre lo dit monestir de la meytat de les dites punicions al mostaçaf de la ciutat de Barchinona [...]»²⁷.

Creiem que aquesta situació és extrapolable a la resta de les parròquies suposadament incloses en *l'hort i vinyet*. Per tant, totes les parròquies del pla de Barcelona tenien el mateix estatus: la jurisdicció civil era exercida pel senyor o senyors de les dites parròquies, mentre la jurisdicció

²⁴F. DE SAGARRA, *Sant Vicens de Sarrià*, pp. 246-257; actualment el capbreu es troba a la Biblioteca de Catalunya, manuscrit núm. 3856.

²⁵«Item, ha e reeb lo dit monastir en la vila de Sarrià, la qual per la major part és son alou, e en la parròquia d'aquella, en la qual ha XI masos qui són hòmens propis, solius e afogats, ab les servituts davall scrites, e ab tota jurisdicció civil, la qual ha acostumbrada de haver e exercir en los dits hòmens propis e encara en los habitants en la dita vila de Sarrià [...]», *Ibidem*, pàg. 246.

²⁶«E son tenguts de fer e prestar sacrament e homenatge tots los dits hòmens propis e encara los habitants en la dita vila de Sarrià a madona la abadessa o a son procurador tostemps que requests ne sian, és a saber, los propis de propietat e los habitants en la vila, de fealtat. E en spècial és de costuma de prestar los dits homenatges en elecció de novella abadessa en lo dit monestir. E més deuen ésser e vanir en lo dit monastir en la sepultura de cascuna abadessa ab caperons vestits, axí com a dona e senyora llur natural.[...]», *Ibidem*, p. 252.

²⁷*Ibidem*, p. 253.

criminal ho era pel veguer de Barcelona. Per tant, no existeix una transferència de poder jurisdiccional cap al municipi de Barcelona. A més, aquesta possibilitat sembla que no era un dels objectius dels que controlaven el municipi, tal com demostren clarament els treballs de Flocel Sabaté: en general, les polítiques municipals sobre la jurisdicció reial anaren destinades principalment a mediatitzar els oficials reials més que a substituir la jurisdicció reial per una altra de municipal²⁸. Això no vol dir que no hi haguessin alguns casos de substitució, com l'esmentat del mostassaf, però, sobretot en el territori de Barcelona, molt probablement la ciutat intentà estendre el seu poder a través del control del veguer.

* * *

Creiem, per tant, que la ciutat de Barcelona era el territori ocupat per l'espai emmurallat més l'espai exterior pertanyent a les parròquies urbanes²⁹. Era aquest el terme de la ciutat, entès com l'espai sotmès a l'autoritat del Consell de Cent en aquelles parcel·les en què tenia competència i on els seus habitants tenien els mateixos drets i deures. Amb aquesta afirmació no volem naturalment negar o subestimar l'existència d'una influència econòmica o social cada cop més important de la ciutat sobre el territori circumdant; ara bé, aquesta influència no es traduí en un espai jurisdiccional controlat pel municipi ni en una integració institucional de les parròquies o d'una part d'aquestes en la ciutat comtal.

Aquest fet té unes conseqüències fonamentals que van més enllà de l'exercici d'erudició que la present exposició pugui fer entendre.

D'una banda, per a les parròquies del pla de Barcelona suposa que, des de l'època medieval, aquestes no tenien una vinculació institucional amb el municipi sinó que posseïen les seves pròpies estructures institucionals, les del rei i les del seu senyor, així com les que els propis parroquians aconseguiren a través de la negociació amb aquells. D'aquesta manera, creiem que és urgent estudiar aquestes comunitats rurals en dos sentits fonamentals: d'una banda, caldria conèixer com es van formar, majoritàriament al recer de les

²⁸F. SABATÉ, *El veguer a Catalunya*, pp. 1195-1340.

²⁹Un espai que encara no podem precisar perquè no coneixem els límits de totes les parròquies de Barcelona; vegeu un exemple de l'espai extramurs ocupat per la parròquia de Sant Pere de les Puel·les a G.M. BROCA, *Historia del Derecho de Cataluña*, p. 519.

sagres de les esglésies parroquials, i com es van estructurar com a comunitat a partir d'algunes de les institucions que coneixem, com el sometent, el sacramental o els obrers de les esglésies parroquials; per una altra, caldria analitzar les relacions entre les comunitats i els senyors feudals que gravitaven sobre aquests espais. Així, per exemple, la possessió de la jurisdicció civil sobre la parròquia de Sant Vicenç de Sarrià pel monestir de Pedralbes i el seu l'exercici, tal com s'expressa al capbreu que hem utilitzat, és el final d'un procés, ja que, si ens situàvem al segle XII, la imatge seria molt diferent. A més, caldria comprovar si la concentració de propietats i de poder jurisdiccional que trobem a Sarrià es pot generalitzar a les altres parròquies, sobretot en aquelles on localitzem també les torres posseïdes pel patriciat barceloní amb les seves tinences i els seus masos³⁰. Aquests fenòmens no són específics de les parròquies rurals del pla de Barcelona, sinó que els podem trobar a molts altres llocs de la Catalunya Vella; per tant, també caldria analitzar si la presència de la ciutat comtal exercí una influència que donà una peculiaritat especial a llur evolució.

D'altra banda, per a la ciutat de Barcelona implica l'existència d'un terme municipal extremadament petit i una vinculació institucional a l'administració reial que configuren unes peculiaritats estructurals que la diferencien, per exemple, de les ciutats castellanques i especialment de les italianes, les quals sovint són utilitzades com a model. D'aquesta manera, fou possiblement la fragmentació del poder polític nascuda del canvi feudal del segle XI la que originà l'estructura territorial del pla de Barcelona que ha arribat fins a nosaltres, tan sols modificada en el cas de les agregacions municipals del final del segle XIX. Ho plantejem com a hipòtesi, ja que caldria analitzar l'evolució en època moderna, tot i que la documentació aportada per Ferran de Sagarra mostra una continuïtat evident, almenys pel que fa a Sarrià³¹. Però el que és clar és que no es pot presentar el pla de Barcelona medieval com un exemple d'espai políticament controlat i dirigit pel municipi barceloní com s'ha fet sovint.

³⁰Vegeu, per exemple, el cas de la torre de Bell-lloc a la parròquia de Sant Andreu de Palomar (J.J. BUSQUETA, *Una vila del territori de Barcelona*, pp. 201-209) o el de la casa de Pere Desplà a la parròquia de Santa Maria de Sants (Joan MIRALLES ZAMORA, *La vila i parròquia de Santa Maria dels Sants del Pla de Barcelona era un senyoriu*, «Història urbana del Pla de Barcelona», 1, pp. 95-118).

³¹Vegeu les planes dedicades al consell municipal en època moderna. F. de SAGARRA, *Sant Vicens de Sarrià*, pp. 105-144.

Finalment, el nou marc institucional que es desprèn del que hem exposat comporta reinterpretar de nou les relacions entre la ciutat de Barcelona i el territori del seu voltant a l'època medieval. D'aquesta manera, per exemple, adquireixen encara més importància les estratègies d'expansió econòmica del patriciat barceloní sobre el territori, que ens han mostrat els treballs de C. Batlle, J. Busqueta i C. Cuadrada³². Però, sobretot, aquesta reinterpretació ha de partir de l'anàlisi de les relacions entre el municipi i l'administració reial, i especialment entre el municipi i els senyors d'aquestes parròquies, institucions fonamentalment eclesiàstiques. Només estudiant el municipi, el batlle, el veguer, el monestir de Pedralbes, el de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron i sobretot el capítol de la catedral de Barcelona podrem conèixer i entendre l'estructura política d'un territori on la ciutat exercia una força d'atracció evident³³, però que no governava directament. Qualsevol que conegui els arxius d'aquesta ciutat sabrà que de fonts documentals no ens en falten.

RÉSUMÉ

Selon l'image héritée de l'historiographie traditionnelle, l'articulation politique de la "plaine" (*pla*) de Barcelone à l'époque médiévale se fondait sur l'existence de deux territoires: d'un côté, un territoire étendu, qui coïncidait avec la plaine située entre les embouchures du Besòs et du Llobregat, où la municipalité exerçait un certain pouvoir juridictionnel; et, d'un autre côté, un territoire beaucoup plus réduit, appelé *hort i vinyet* (les paroisses de Sants, Sarrià et Sant Martí de Provençals), où la juridiction civile et criminelle du *Consell de Cent* était absolue. L'objectif de ce travail est de montrer, d'une part, que le territoire appelé *hort i vinyet* n'existait pas; et, de l'autre part, que le territoire étendu n'était pas soumis à la juridiction municipale. À la suite de la critique à les interprétations traditionnelles, il résulte une image très différente de l'articulation politique et territoriale de la "plaine" de Barcelone.

³²J.J. BUSQUETA i C. CUADRADA, *Un grup social a la conquesta de l'entorn rural. Els funcionaris regis i la seva implantació en el Pla de Barcelona i el Maresme*, «L'Avenç», 94 (1986), pp. 36-41.

³³Vegeu, per exemple, Josep FERNÁNDEZ TRABAL, *Aprofitaments comunals, prats i pastures al delta del Llobregat (segles XIV-XV). Conflictes per a la utilització de l'espai a la Baixa Edat Mitjana*, «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 10 (1989), pp. 189-220.

SUMMARY

The historiographical tradition has transmitted us an image of the political vertebration of the Medieval *Pla de Barcelona*, on the basis of the existence of two districts in the city. On one hand, there was a large district that coincided with the level field made by the mouth of the Besòs and Llobregat rivers, where the Town Council exercised a somewhat jurisdictional power. On the other hand, there was another little district, named *hort i vinyet*, that comprehended the parishes of Sants, Sarrià and Sant Martí de Provençals, where the *Consell de Cent* had a whole civil and criminal jurisdiction. The article tries to demonstrate two things: 1. That this second district called *hort i vinyet* did not exist; 2. That we can hardly consider the first district depending on the Council. Through an analysis of some interpretations made up to now, it appears to us a different image of the political and territorial articulation of the *Pla de Barcelona*.

PALABRAS CLAVE

Barcelona.- Siglo XIV.- Jurisdicción.

KEYWORDS

Barcelona.- 14th Century.- Jurisdiction